

Lastekeelest ja selle uurimisest

Reili Argus

Tallinna pedagoogikaülikooli doktorant

Lapse keele kujunemise vastu tuntakse huvi enamasti ikka alles siis, kui endal peres laps kasvamas. Üldjuhul saadab lapse esimesi sõnu vanemate huvi ja vaimustus. Üksikutest eriti vaimukatest lapse enda loodud sõnadest räägitakse ka tuttavatele, ja on hea, kui vanemad võtavad vaevaks kas või mõnedki esimesed või siis kordumatud keelendid kirja panna või lindistada. Mõne aja pärast on ju asjaosalistel endal kõik need põnevad sõnad-laused meelest läinud, salvestiste abil on aga tore neid taas meenutada.

Võib aga juhtuda, et vahel paneb mõni lapse naljakas või lihtsalt valesti moodustatud sõnavorm meid mõtlema sellistele küsimustele, millele muidu tähelepanu ei pöörakski. Miks hakkab üks laps rääkima pikkade lausetega, teine aga sõnahaaval, miks mõned lapsed kasutavad keele omandamisel vigaseid sõnavorme, teised mitte? Ja miks hakkavad näiteks ühes peres kasvavad mitmikud (kes peale selle, et nad on täpselt sama vanad, on tihti ka ühest soost) oma emakeelt üksjagu erinevalt rääkima? Need ongi mõned olulisemad küsimused, millele lastekeeleuurijad vastuseid loodavad saada.

Keelelise arengu perioodid

Lapse keelelise arengu iga periood on kirjeldatav ise mõistestiku abil. Kuigi häälikud ja sõnade muutmise-moodustamine ning ka näiteks lausete teatestruktuur (ehk uue ja vana informatsiooni paiknemine lauses) täiustuvad koos, on ometi häälikute arengut võimalik jälgida juba lapse keele arengu algjärgus, vormimoodustust aga alles seejärel, kui lapse sõnavaras on kindel (esialgu kas või väike) kogum sõnu.

Seetõttu jagunevad lastekeeleuurimused tihti sama teoreetilise raamistiku sees veel omakorda nelja-viide suuremasse rühma.

Lapse keelelises arengus on tehtud vahet neljal perioodil:

- 1) keele-eelne areng (sünnist umbes esimese eluaasta lõpuni, jaguneb omakorda vegetatiivsete häälitsuste, koogamis- ja lalisemisperioodiks);
- 2) ühesõnaliste väljendite periood (aastast umbes pooleteiseaastaseks saamiseni);
- 3) esimeste sõnakombinatsioonide periood (pooleteiseaastasest kaheaastaseks saamiseni);
- 4) liht- ja liitlausete arenemise periood (kolmas eluaasta).

Kes lastekeelt uurivad

Lastekeelega tegelevad psühholoogid ja kasvatusteadlased, neurofüsioloogid, defektoloogid ja muidugi lingvistid. Loomulikult läheneb iga eri teadusharu esindaja lastekeelele oma vaatevinklist, oma instrumentide ehk teoreetilise aluspõhja ja mõistepagasiga. Tulemuseks on sadu lastekeelekirjutisi, millest suur osa välistab teiste teadusharude lähenemisi, ja terve suur hulk mõisteid, mis enamasti kattuma kipuvad. Ka kitsalt lingvistilised uurimused erinevad üksteisest nii materjali kogumise meetodite, kirjeldusviiside kui ka teoreetilise tagapõhja poolest.

Lastekeelt on uuritud juba üle saja aasta ning keele omandamise uurimine on selle aja jooksul tohutult muutunud. Loomulikult on muutunud kõigepealt andmete kogumise meetodid ja tehnilised vahendid, kuid ka andmete esitamise viis ja muidugi kõige rohkem keele omandamise seletamise teoreetiline taust.

Keeleandmete kogumine

Lastekeele uurimist on keeleandmete kogumise meetodi alusel jagatud kolme perioodi:

- 1) päevikumärkmetel põhinevate uuringute periood 1876–1926;
- 2) laial laste valimil põhinevate uuringute periood 1926–1957;
- 3) pikaajaliste uuringute periood alates aastast 1957.

Päevikumärkmete perioodil jälgiti enamasti lapse üldist arengut, lapse keelelise arengu uurimine kuulus sinna ainult ühe väikese osana. Uurijateks olid lapsevanemad, kes tegid muu hulgas tähelepanekuid ka keele omandamise kohta.

Esimeseks päris lastekeelekäsitluseks peetakse Alma ja Wilhelm Sterni 1907. aastal ilmunud raamatut „Die Kindersprache” („Lastekeel”), mis kirjeldab kahe lapse keelelist arengut. Teise sama perioodi autori, Werner Leopoldi uurimuse keskpunktis oli kakskeelsus. Nii nagu mainitud tööd, nii olid ka kõik teised päevikumärkmeid kasutavad uurimused enamasti kirjeldavad. Teooria konstrueerimine ei olnud veel omaette eesmärk, põhiliselt pakuti laste keeleomandamise kohta faktilisi andmeid.

Kaua aega ei ole keeleomandamise uurijateks olnud mitte lingvistid, vaid loodusteadlased, psühholoogid või kogunisti ajaloolased. Näiteks tegi loodusteadlane Charles Darwin rohkesti tähelepanekuid oma lapse keelelise arengu kohta, prantslane Hippolyte Taine, kes uuris lapse nii üldist kui ka keelelist arengut, oli ajaloolane, filosoof ja psühholoog. Ka eelmainitud William Stern ei olnud hariduselt mitte lingvist, vaid psühholoog.

Teise perioodi töödes üritati paralleelselt jälgida suure hulga laste keele arengut. Perioodi mõjutas biheiviorismi (ehk käitumispsühholoogia) uurimissuund, mille kohaselt vaadeldi last kui passiivset, keskkonna poolt kontrollitavat olendit. Tavaliselt 100–200 lapsest koosneva valimi abil püüti määrata lapse normaalne, keskmine keeleline käitumine.

Pealiskaudsuse ja foneetilise ebatäpsuse kõrval (mis oli sel ajal puhtalt tehniline probleem) peetakse selle meetodi kõige suuremaks miinuseks suhtlusprotsessi puudulikku kirjeldust. Suurt valimit arvestades on selge, et kõikidele vestluse üksikasjadele (näiteks mitteverbaalsele suhtlusele: žestidele, lapse liikumisele ruumis, näoilmetele, mis kõik öeldu tähendust väga palju mõjutavad) tähelepanu pöörata ei saa. Samas on kogutud andmed siiski täpsemad kui varasemad ning annavad korraliku läbilõike ühe kindla vanuserühma keelelisest arengust.

Kolmanda perioodi meetodit, mis on lastekeeleuurimises praegu valdav, võib vaadelda kui esimese kahe loomulikku sulamit. Nimetus *pikaajaline* tuleneb materjali kogumise viisist: lapsi jälgitakse pikema aja vältel ning nad valitakse kindlaid kriteeriume silmas pida-

des. Lindistatavad kõnelõigud on pikemad (tavaliselt 30–45 minutit) ning vaadeldavate laste arv väiksem, see-eest saab lapsi jälgida põhjalikult.

Viimastel aastatel on leitud, et kõige parem on kasutada materjali kogumiseks nii lindistamist (heli- ja videolindistus) kui ka päeviku-märkmeid. Nii on tõenäosus, et midagi olulist andmete hulgast välja jääb, veelgi väiksem.

Hulk eri teooriaid

Peale materjali kogumise viiside on ka teoreetilised alused, millest lähtuvalt laste keelelist arengut on kirjeldatud, aja jooksul oluliselt muutunud. Nii nagu on arenenud keeleteadus üldiselt, on arenenud ka keeleomandamise uurimine. Eri aegadel on keeleteaduse alad, mille uurimistulemusi lastekeeleuurimine kõige tähtsamaks peab, mõnevõrra vaheldunud. Iga järgmine teooria on end esialgu vastandanud eelmisele, suhtumised on liikunud ühest äärmusest teise. Ühe teooria järgi on laps ilma jäetud igasugustest kaasasündinud eeldustest keelt omandada, teine teooria on talle omistanud sünnipärase keelevõime ja universaalse grammatika.

Esialgu käsitleti keelelist arengut lapse üldise arengu osana, arengupsühholoogia koolkondade põhiseisukoht oligi, et keeleline areng on lahutamatu üldisest arengust. Biheivioristide ehk käitumispsühholoogide väitel ei erine rääkimaõppimine teistest õppimisviisidest, mistõttu nemad vaatlesid keelt kui käitumist ja seletasid ka keele omandamist kui käitumise õppimist.

Eri teooriate raames on vaadeldud keelelise arengu eri aspekte. Biheivioristide huviorbiidis oli näiteks põhiliselt foneetika ja morfoloogia areng. Geštaltpsühholoogid on lastekeele uurimisel jäänud biheivioristide varju, kuid väidetavalt olid just nemad esimesed, kes tõid keele omandamise uurimisse kaasasündinud tajumis- ja õppimisvõime mõiste.

Noam Chomsky ideede levides, kui huvi keskmesse tõusis süntaksi areng, sai keeleomandamisest üks lingvistika võtmeküsimusi. Väideti, et kuna kõik inimesed saavad keele selgeks eriõpetuseta, siis järelikult on inimesel kaasasündinud kalduvus keelt omandada. Sel perioodil keskenduti enamasti lausete vormi arengu jälgimisele ja seletamisele, kõik tähendusega seotu jäi esialgu tagaplaanile.

1970ndatel muutus keeleomandamise uurimine tunduvalt semantikakeskemaks, 1980ndate lõpus aga tõsis olulisele kohale pragmaatiline lastekeelekäsitlus. Paljud praegusaja lastekeeleuurimused lähtuvad keelest kui iseorganiseeruvast süsteemist. Selline käsitlus annab võimaluse võrdlevalt analüüsida eri keelte omandamist ja arvestab teisalt ka individuaalsete erinevustega.

Vaade keelele kui isereguleerivale süsteemile ning keeleomandamisele kui iseorganiseeruvale protsessile pakub muu hulgas seletuse ka küsimusele, miks hakkavad lapsed kõnelema erinevalt, kuigi nad kuulevad peaaegu samasugust keelt. Näiteks kuulevad ju kõik lapsed enam-vähem võrdselt kõiki muutevorme. Miks valivad nad alguses välja ainult mõned üksikud vormid, mis sageli on eri keeli kõnelevatel lastel erinevad?

Kirjeldades keeleomandamist kui isereguleerivat protsessi, väidetakse, et laste tähelepanu keskendub alguses üksikutele variantidele, mis saavad teatud kategooria (näiteks verbi kõneviisi) raamides teistest olulisemaks, alguses sageli ainukeseks esindajaks. Näiteks võib eesti lastel morfoloogia omandamise perioodil üheks selliseks vormiks ehk variandiks pidada käskiva kõneviisi oleviku teist pööret (*too, mine, ole*). Just see vorm on eesti lastel väga sageli üks esimesi omandatud verbivorme. Mõne aja jooksul terviksüsteem tasapisi ühtlustub ning kasutusele tulevad ka kõik teised muutevormid.

Lastekeele uurimine Eestis

1924. aastal ilmus ajakirja Eesti Keel esimeses numbris Julius Mägiste artikkel „Paar sõna lastekeelest”. Selles oli juttu mõnest lastekeele sõnade üldkeelde kandumise tendentsist ja viisist ning põgusalt ka lastekeele tähtsaimast foneetilisest omadusest, palatalisatsioonist. Artikli lõpus pöördus Mägiste üldsuse poole palvega teha lastekeele kohta vastavaid ülestähendusi ja saata need Tartusse Emakeele Seltsi. Kahjuks ei ole teada, kas üleskutse leidis toetajaid või mitte.

1936. aastal nägi trükivalgust esimene konkreetsetel vaatlusmaterjalil põhinev lastekeele käsitlus – Andrus Saareste analüüsis oma kirjutises kahe puudulikes suhtlusoludes kasvanud lapse omavahelise kõne ja sõnavara iseärasusi. Edasi ilmus veel Paul Ariste sulest kirjutis lastekeele semantikast ning seejärel algas eesti lastekeele uurimises pikk, ligi kolmkümmend aastat kestnud paus.

Uut hoogu sai eesti keele omandamise uurimine alles 1970ndatel. Paraku elas sel ajal enamik eesti lastekeele uurijaid väljaspool Eestit ning seetõttu on nad lähtunud eelkõige kakskeelsusest. Esimesed sellealased tööd ilmusid Els Oksaare, Ellen Lipu ja Marilyn Vihmani sulest. Eesti keele omandamise eri aspekte on neist kõige põhjalikumalt uurinud Marilyn Vihman, käsitledes kahe eesti keelt kõneleva lapse foneetilist, prosoodilist (kõnelõikude vältus, hääle valjus, kõrgus jms), morfoloogilist ja ka leksikaalset arengut. Tuntumaid väliseesti lastekeeleuurijaid on veel Tiiu Salasoo, kes on jälginud peamiselt vormimoodustuse arengut.

Umbes samal ajal, kui ilmusid esimesed eesti keele omandamist käsitlevad artiklid väljaspool Eestit, pühendas Mati Hint oma raamatus „Häälikutest sõnadeni” ühe peatüki häälikute omandamise järjekorrale. 1979. aastal kirjutas Heinu Lupp ajakirjas Nõukogude Kool Mägiste, Saareste ja Ariste lastekeeletöödest ning esitas artikli lõpus üleskutse uurida senisest põhjalikumalt laste sõnavara. Kirjandusest ei leia kahjuks viiteid üleskutse vastukaja kohta, küll aga on Emakeele Seltsi arhiivis lausa uskumatult detailseid laste keelelise arengu päevikuid, autoriks kas lapse vanemad või vanavanemad.

Uus huvi lastekeele uurimise vastu tekkis Eestis alles 1990ndate alguses, kui Turu õppejõudude Kirsti ja Jorma Toivaineni juhtimisel loodi Tartu ülikooli soome-ugri keelte õppetooli juurde lastekeele uurimise rühm. Põhjamaade projekti raames valmis aastatel 1993–1995 mitu seminari- ja bakalaurusetööd ning ilmusid lastekeelt käsitlevad artiklid Age Salo ja siinkirjutaja sulest. Age Salo kaitses 1995. aastal ka magistritöö eesti keele verbivormistiku omandamisest. Kuigi projekt on lõppenud, on mõnigi praegune uurija saanud just sealt innustust lastekeelelega tegelda.

1995. aastal valmis Krista Kergel ja Age Salol esimene lastekeele andmete süstemaatilise kogumise juhend, mis on huvilistele kättesaadav Emakeele Seltsis.

Kasvavat huvi lastekeele vastu tõendavad viimastel aastatel ilmunud uurimused. Eesti keele omandamise üksikuid aspekte on oma kirjutistes käsitletud Maigi Vija (verbivormistiku areng), Karl Pajusalu (lõunaeesti hoidjakeel) ja Reili Argus (kolmikute keeleline areng). Lastekeele uurimise töö käib nii Tartu ülikoolis, kus Marilyn Vihmani juhitud uurimisrühm ühendab eri õppetoolide uurijaid (Maigi Vija, Ilona Tragel, Renate Pajusalu jt), kui ka Tallinna pedagoogikaülikoo-

lis, kus küll eraldi uurimisrühma veel ei ole, kuid huvilisi nii üliõpilaste kui ka kraadiõppurite hulgas leidub.

Soovitusi edasilugemiseks

R. Argus, Ühe eesti lapse lausemoodustuse areng. – *Minor Uralic Languages: Grammar and Lexis*. Tartu Ülikooli Kirjastus. Tartu-Groningen, 1995, lk 47–54.

R. Argus, Morfoloogia areng keele omandamise varasel etapil: kolmikud ja üksik laps. – *Väikelaps ja tema kasvukeskkond II*. Tallinna Pedagoogikaülikool, 2001, lk 90–108.

M. Hint, Häälikutest sõnadeni. Valgus. Tallinn, 1978, lk 45–47.

M. Leiwo, Lapse keeleline areng. Tallinna Pedagoogikaülikool. Tallinn, 1993.

H. Lupp, Lapsekeele uurimisest Eestis. – *Nõukogude Kool* 1979, nr 7, lk 13–16.

J. Mägiste, Paar sõna lastekeelest. – *Eesti Keel* 1924, nr 1, lk 1–9.

E. Oksaar, On becoming trilingual: A case study. – *German in contact with other languages*. Ed. C. Molory, H. Zobl, W. Stölting. Skriptor. Kronberg, 1977.

A. Saareste, Hilinenud lastekeelest Eestis. – *Eesti keele arhiivi toimetised* 1936, nr 5a, lk 19–26.

T. Salasoo, Morfoloogiliste tunnuste esmakasutus ühe lapse keeles. – *Keel ja Kirjandus* 1995, nr 4, lk 239–253.

A. Salo, Ühe eesti lapse esimesed sõnad. – *Minor Uralic Languages and Their Contacts* 1994, lk 152–156.

M. M. Vihman, The acquisition of morphology by a bilingual child: A whole word approach. - Cambridge University Press, 1985, lk 140–160.

M. M. Vihman, The Acquisition of Accent: A Framework for the Study of Estonian Prosodic Development. Ilse Lehiste and Jaan Ross (eds), *Estonian prosody: Papers from a Symposium 1997*, lk 203–221. Institute of Estonian Language and authors. Tallinn.

K. Pajusalu, Baby talk as a sophisticated register: a phonological analysis of South Estonian. – *Psychology of Language and Communication* 2001, Vol. 5, No. 2, lk 81–92.